

SALY NOÉMI

A tabáni kereszt körül

Aki manapság a Tabán házak nélküli, de legalább nevét még viselő utcáján, a Kereszt utcán bandukol fölfelé, mindenfélét gondolhat e névadás okáról. Útszéli pléhkrisztus? Hideg, hideg... Kálvária? Langyos, langyos. De hogy a jobb oldalon kicsit beljebb, a fák alatt magasodó kereszt valaha a városrész egyik legnagyobb terén intette jobb erkölcsökre a környék népét, az a tér pedig azért volt olyan szép nagy, mert előzőleg temető volt, ezt aligha gondolja.

A második világháborúban a kőkereszt súlyosan megsérült, csak a talapzata maradt meg. Helyreállítása 1987-ben a Budapesti Városszépítő Egyesület egyik legelső akciója volt. A plakettet, rajta Pallasz Athénével, rég lelopták róla. Ideje lenne visszatenni. S immár nem csak a régi Tabánra, hanem Mihályra is emlékeznünk kell, ha erre járunk. Tettem hát a tiszteletére egy sétát a Kereszt tér hűlt helyén, hogy megmutassam, mi minden volt és van egy látszólag jelentéktelen parkszéli emlékecske mögött, és mennyire igaza volt, amikor ezekért is ugyanolyan ádáz harcot volt képes folytatni, mint a városképet meghatározó épületekért.

1686 kora őszére Buda népes külvárosában kő kövön nem maradt. Az árkászok a három hónapig tartó ostrom során beszántották a török tímártelepet. A lakosok meghaltak vagy elmenekültek, a romokon lóból és emberből való véres pép, varjak és patkányok.

A császári kamara adófizető polgárokra spekulált. Két alkalmasnak látszó bevándorló csoporttal népesítették be a Duna-jobbpartot: katolikus németekkel és ortodox „rácokkal”, akik főleg szerbek voltak, de más délvidékiek is akadtak köztük. A rácok hozták magukkal kedves szőlőfajtaikat, elsősorban a kadarkát, és Buda a filoxeravészig, 1884-85-ig úgy élt a borból, mint Marci Hevesen.

A Tabán „fő folyója” valójában az Ördögárok volt. Társadalmilag is kettéválasztotta a negyedet: a patak és a Duna közötti, lankásabb rész volt a „gazdag Tabán”: itt a módos rác szőlősgazdák mellett görög kereskedők és hajósok, német és magyar iparosok, tisztviselők laktak, a Gellért-hegyen és a Nap-hegyen pedig

a „szegény Tabán” szőlőművesei – minél szegényebbek, annál följebb: oda sokat kellett kaptatni, de főleg lenről hordani a vizet. (A rác kapásoknak 1712-1723 között a budai tanács utasítására kellett a hegyoldalba költözniük.)

Az ortodox közösség a 18. század végére megcsappant, a negyedbe egyre több német, magyar és szlovák is települt.

Az ősrégi rác temető

Pár éve a Budapesti Történeti Múzeumban láthattunk remek kiállítást a tabáni Szent Demeter templom történetéről. Készült hozzá méltó tanulmánykötet is (*Csáki Tamás-Golub Xénia: Szerb székesegyház a Tabánban. Az eltűnt Rácváros emlékezete*), amelybe *Molnár Antal* írt fejezetet a hódoltság kori Magyarországon ortodox szerbjeiről. Szerinte nem lehet kizárni, hogy az *Evlíja Cselebinél* 1660-ban emlegetett három budai „vlach templom” egyike a Tabánban állt. Az ostrom végére nem sok maradt belőle, abban

biztosak lehetünk –, de ha valóban volt itt ilyen templom, körülötte temetőnek is lenni kellett, azt pedig a régi időkben nemigen volt szokás bolygatni.

Az új jövevény ortodoxok első kis fatemploma már oda épült, ahová utána, 1697-ben a Szent Demeter kőtemplom, majd 1741 és 1751 között a Szentháromság-templom. E körül szintén volt sírkert, de a domboldalon is volt – megmaradt? – egy másik. *Fehér Jolán Antónia* is azt írja (Budapest székesfőváros temetőinek története, 1933): „a tabáni görögkeletiek a XVII–XVIII. század folyamán a mai Kereszt téren fekvő plébániatemplomuk temetőkerületébe temetkeztek. E temetőt Mária Terézia rendelete folytán 1778-ban szüntették meg”.

Ezt elkerülendő készíthette *Johann Haim* seborvos azt a kimutatást, amelyvel a rációk bizonyítani kívánták: nincsenek ők olyan sokan, hogy halottaik ne férnének el a „régii temetőben”. (Közlí *Simon Katalin*: Ortodox rác családok a XVIII. századi Tabánban, *Fons*, 2018. 2., 185.) A táblázatban nyolc esztendő (1770–1777) halottai szerepelnek: 157 felnőtt és 127 gyerek. Épp az ellenkezőjét érték el vele, mint amit szerettek volna. 1796-ban nyílt meg aztán az új tabáni temető a mai Gesztenyés kert helyén, ahol az ortodoxok külön parcellát kaptak.

Régi temető tér – Kötéltér – Kereszt tér

Hát ezért nem épült be ez a több mint ötezer négyzetméternyi – közel egy futballpályányi – földdarab az amúgy roppant sűrűn lakott Tabánban. Első neve mellett a mementónak meghagyott temetőkereszt gondoskodott róla, hogy az itt élők ne feledjék, mi van a lábuk alatt. A talapzaton látható 1865-ös évszám megtévesztő: tudjuk, hogy a teret már az 1850-es években Kreuzplatznak, az utcát Kereszt utcának nevezték, így csak a régi fészület cseréje vagy felújítása történhetett abban az évben. A sajtóban semmi nyoma.

A kalandos életű politikus, *Búsbach Péter* Pest-Budáról való menekülését előkészítendő járt a téren valamikor 1849–50-ben, a Bach-korszak sötét napjaiban:

„Ma este 9–10 óra közt – mondja a matróz – a budai oldalon a »Kreutzplatz«-on (most [amikor írja, 1906-ban] »Kereszt-tér«), a kereszt mellett lesz a feleségem; (...) ő elvezeti egy helyre, a hol mindent részletesen megbeszélhetünk.

Ismertem e tért; gyakran jártam oda fiatal barátaimmal, Jaschkó-nak ugyan e téren levő vendéglőjébe, »csájára« és ürmösre, melyek a budai szerb korcsmák izletes specialitásai voltak.”

A 19. században volt a területnek még egy neve: Kötél / Köteles tér. Ennek 1890-ig találjuk nyomát. 1874 áprilisában a bölcs előljárók így óvják a frissen fásított Gellért-hegyet: „A húsvét másnapján tartatni szokott Gellérthegyi búcsút ez idén betiltotta a fővárosi tanács. A Gellérthegy látogatása és az ott sétálás meg van ugyan engedve, de minthogy új ültetvény létesítetett a Gellérthegyen, a bódék, kocsik, sípládák és állványok felállítását a hegytetőn az ültetvény megóvása végett tiltotta. Ezeknek a szarvas-tér, köteles-tér és fehér-sas-tér hagyatik fenn, Tabánban a hegyalján. Ami (...) a hazajövetelnél megbecsülhetlen előny lesz sokaknak, kiket a ráczvárosi ürmös és a budai egy kissé megingat.”

A búcsúk hangulatáról *Jajczay János* ad érzékletes leírást 1929-ben az Új Időkben:

„A sok-sok bódé, a krajcáros komédia ellenállhatatlanul vonzotta a biedermeier-korabeli pestieket, budaiakat. Szabó, szatócs, szűcs, lakatos, kéményseprő, varga, lapkihordó, kifutó, cédulaosztó, lámpagyújtogató, borbély, pincér, meg sok más mesterember, mesterlegény, katonák, asszonyok, lányok, cselédek, fiatalok, öre-

gek úgy gomolyogtak itt, mint Madách londoni vásárjában a tömeg. Az olaszok, akik a testvérvárosban laktak, festői viselkedésben jártak-keltek, sípoltak, dudáltak és kerepeltek. Innen vált szokásossá a búcsúbeli dudu. A budaiak egycsoportban jöttek fel. Előzőleg a tabáni Kereszt-téren, amelyet, mert a kötélverők használták, Kötéltérnek is neveztek, gyülekeznek. A kereszt előtt imádkoztak, majd felkapaszkodtak a hegyre és azután hajrá! –, megkezdődött a mulatság.”

Egy ilyen alkalommal, 1898. április 11-én történt, hogy „a tabáni kereszt-téren levő amerikai fényképész-bódé kigyuladt s néhány perc alatt teljesen leégett. A szerencsétlenséget *Nemes Antal* fényképésznek vigyázatlansága idézte elő.”

A Szelíd Farkas meg a Lámpás Rudi

„Amerikai fényképész-bódé” csak búcsúkor telepedett ide, a hangulat egyébként falusias volt. A hepehupás, gyepes teret csupa földszintes ház övezte. Egy 1881-es statisztika szerint a 17 házban 226 fő, plusz 9 cseléd lakott, a külön is figyelembe vett három „túlnépes” lakásban 24 fő, közülük heten pinceoduban.

Az 1885–86-os címtárat szemeltem ki, hogy legalább a lakók egy részéről megtudjam, kik. Egy miniszteriumi irodavezető és egy számtiszt, egy háztulajdonos, három hivatalnok (az egyik a vasútnál), egy gazdász, egy rajzoló. Két kádár, két pék, egy molnár és egy szitás; három kávémérő, két kocsmáros, egy trafikos, két szatócs, egy hentes. Két cipész és egy „cipészüzlet-tulajdonos”,

egy kesztyűs, egy szabó. Szülésznő, mázoló, kőműves, három szőlőműves, egy majoros.

A Tabán teljes lebontása előtti műemléki szemle során a bizottság a kereszten túl két épületet és két érdekes épületrészletet javasolt a téren megővásra: a 3. számú házban egy Madonna-domborművet, a 4. számú, „copfstíliú házat”, széles kapubejáratával, a 12. számút, ahol 1925 óta Farkas Béla vendéglője működött: „empire-os kapu, dombormű fejjel, cégér a szelíd farkashoz (régi)”, s végül a 20. számú házban volt egy „empire ablakorom”.

1891-ben „a budapesti 48-49-iki és a buda-óbudai honvédegyesületek Budán a tabáni kereszt-utca 4 ik sz. a. levő vendéglőben aug. 24-én esti fél 8 órakor fogják megünnepelni Lajos napját” – írja a Budapesti Hírlap. (Az öreg honvédek minden évben megülték a Tabánban Kossuth neve napját.) Ezt a vendéglőt később az Albecker család vitte nagy hírnévre (lásd a BUDAPEST 2004. augusztusi számát): itt főzték Budán a legjobb halat, és az ő emberük volt a „Lámpás Rudi”, aki még akkor is kézilámpással kísért le a kapatos vendégeket a Rácz fürdőhöz, a villamos-végállomáshoz, amikor már volt – olyan, amilyen, de mégis – közvilágítás. 1906-ban „a Kereszt-tér világitását 8

darab kőolaj-lámpással javítják”, örvendezik a sajtó.

Pruckner pékmester is eladta üzletét: 1901-ben „fekete sütőde azonnal eladó” Kereszt tér 5., s 1903-ban talán még mindig ő, „jó forgalmú pékség, rác kemence eladó” – így a szűkszavú apróhirdetések. A „rác kemencére” 1909 őszén ad magyarázatot a Pesti Hírlap:

„Nedelko Sztankó vályogból rakott házat is lebontották a Tabánban, ahol a Kereszt-tér közelében már jó darab ideje szomszédság nélkül állt a romok közt (...) igazi rácüzlet, melyhez hasonló nem maradt fenn a fővárosban. (...) Nedelko volt az utolsó rác, aki voltaképpen derék magyar ember, a népes családja szintén. (...) Évtizedek előtt még Pesten is megvoltak a rác sütők, főleg a Zöldfa-, Szerb- és Lipót-utcákban, a szerb templom közelében. (...) Egy háznak a falát az utca felől kitörték, csak az utca szintje fölött maradt derékig érő fal, azon bonyolították le az üzletet, mint a pudlin [pulton]. A mögött állt a rác, ő mögötte pedig fült a sütő kemence. Ide hoztak sütni kenyeret, kalácsot, rétest, pecsenyét, letették a meszelt pudlira egész bizalommal, mert a rác kemence ropogósan sütött. Ott sercegett a nyilvánosság előtt az eladásra szánt pecsenye, kolbász is a tepsiben, vagy a serpenyőben. (...) A budai részen nemcsak a Rácvárosban, de általában ez a Lacikonyha-rendszer uralkodott, csakhogy eredeti rácságának teljesebb voltában, borozással, karlovici ürmössel összekötve. Ezekben friss disznósülteket adtak és csáját, ami zsíros rétesféle, túróval, vagy vagdalt disznóhussal töltve, s bő zsírban süttve, mint a fánkot szokás. Csibuk, nargile, az aljáról le nem öntött fekete kávé, édes szucsuk ilyen helyen mindenütt kapható volt. (...) A pesti oldalon már két évtized óta nincs háznyílásba épített rác kemence. A budai oldalon lassanként veszett ki a rác lakossággal együtt. Nedelko Sztanko korcsmája és kemencéje volt az utolsó. Kisajátították, mert útba esett, s lebontották.”

1905-ben Bartsch Bélánál a tér és a Kereszt-utca sarkán „a Rácváros legszebb kerthelyiségében, kitűnő hegyi bor és mindenkor frissen csapolt sör, valamint jó és olcsó konyha mellett kedélyes társasági összejövetelek, szombat este és vasárnap

előkelő zene. Ugyanott jól gondozott tekepálya bérbe adatik. Külön helyiség egylet vagy társulatok részére.” (Ebből majd az Avar család csinál híres üzletet.) Egy évvel később „a »Testvériség« budapesti I. kerületi munkásképző-egyleti helyiségét I. ker., Kereszt-tér 16. sz. alatti Cholupszky-féle vendéglőbe helyezte át.”

1925-ben a téren már csak tíz épületben laknak: 38 lakás 55 szobával, bennük 149 lakó.

1930. október 6-án vasárnap fél 10-kor „a Budapest-Tabáni Hajósok Temetkezési Egylete (I., Kereszt-tér 4.) a tabáni plébánia templomban az egyesület 110 éves fennállásának emlékére szent misét mond. Utána Schreil Győző vendéglőjében megtartandó díszközgyűlés lesz.”

S ki ne felejtsek még egy vendéglőt a végjátékból: „A Ziegler a Kereszt-tér felső szegélyén az első volt, amelyik a tabáni kocsmák közül kiugrott, és »etablissement« lett. Amikor még farácsos kiskocsmá volt (...) Körözött lipói, szalámi volt az étlap és félóránként friss csapolás. A tőzsdei konjunktúra idején új kerítést csináltak, díszkrét szeparékat alakítottak a bokrokból, pálmák és délszaki növények nőttek az udvaron és színes lámpaernyők lógtak a villanydrótokról. A közönsége is rögtön kicserélődött. Elmaradtak a bohémek és a nyárspolgárok, jöttek helyettük a gyors-gazdagok. Esténként autón hozták a tőzsde lovagjait és felcícomázott hölgyeiket. A Ziegler divatos, mondain hely lett, és példáját követte a »Kakuk« is, amely eredetileg (...) »Vidám bagoly« volt. Ma már mindebből csak a Ziegler maradt meg, romantika nélkül, úri vendéglőül.” (Aztán már az se, de a hely szelleme él: a sportpálya sarkában ma egy proccos wellness-centrum fényeskedik.)

1933 tavaszán dőlt-borult itt minden. Májusban Pásztor Árpád már ezt meséli a Pesti Naplóban: „a környékező uccák közül csak a Kereszt ucca maradt meg, a többi lerombolták, a lebontott házikók helyét fű lepi, de a kőkereszthez nem nyúlt senki, az ma is várja az ájtatos lelkeket. (...) a kereszt körül öt-hat gyerek áll és nézi, hallgatja, hogy imádkozik térden állva a tér porában egy fedetlen fejű, átszellemült arcú férfi.”

A PODMANICZKY-DÍJ
ÁTADÁSÁN
2021. JÚNIUS 18-ÁN.